

MARJETA TRATNIK VOLASKO IN
MATEVŽ KOŠIR

Čarovnice

(Znanstveno in publicistično središče (zbirka Spekter), Ljubljana 1995, 270 strani)

»Sovražnika, ki nam preti z orožjem, se lahko ubranimo: če je treba, lahko zbežimo in se mu skrijemo. Zoper čarovnice pa nam ne pomaga ne oklep, ne orožje, ne vrata in ne zapahi; skozi vse gredo, vse jim je odprto. So največji škodljivci in najhujšobnejši sovražniki, ki jih imamo na svetu, in zato ni napak in ne po krivici, da jim je vsem umret' v ognju«.

Takšnega mnenja, izraženega v začetku 16. stoletja, ni bil le znameniti Paracelsus, temveč večina takratnih razumnikov in utemeljiteljev novoveških zasukov pri razlaganju in varovanju (»prave«) urejenosti sveta in medčloveških odnosov. Konec 20. stoletja se mnogi sprašujejo, kako je bilo mogoče, da so celo »lučenosci« razuma verjeli v čarovnice, kako je lahko prišlo do množičnega iztrebljanja čarovnic, kaj je bilo v ozadju in podobno. Zlasti raziskovanje v drugi polovici iztekajočega se stoletja nam ponuja vedno več spoznanj, s pomočjo katerih lahko postopno prodiramo v zapletene in dolgotrajne zgodovinske procese ustvarjanja (konstruiranja) in odpravljanja pojava čarovništva.

Pred kratkim smo dobili delo dveh slovenskih avtorjev, ki lahko pomembno prispeva k »odčaranju« čarovništva kot zgodovinskega pojava in s svojimi sporočili pripomore k možnosti »učenja iz zgodovine« ter (pre)oblikovanja predstav o tem vznemirljivem pojavu v vsakdanji zavesti. Čeprav je pojav v svoji klasični obliki časovno zamejen v preteklosti, pa njegove različice nikakor niso le stvar zgodovine. Zato tudi ni odveč spoznavanje mnogoplastnosti čarovništva v pretekli resničnosti, kajti o vsebnosti njegovih bistvenih sestavin v »delanju« sodob-

ne zgodovine ne govori le obstoječa pomen-ska struktura – zlasti pogosto na ravni nezavednega in rutinskega simbolnega komuniciranja – temveč tudi različna »materialna« delovanja. In to kljub temu da živimo v času, ko se bohotijo najrazličnejše konstrukcije fiktivne resničnosti in ko že skorajda kraljuje predstava, da se bo »informacijska družba« razrešila mnogih, če ne vseh tegob sedanosti.

Če uporabim pojem, ki je neločljivo povezan s čarovništvom, potem bi lahko sklepala, da je delo Čarovnice plemenit »zvarek«, ki sta ga z veliko prizadevnosti, posluha za znanstveno rekonstrukcijo in razkrivanje konstruiranja resničnosti ter z intelektualno širino in analitsko globino dopolnjujoče pripravila mlada raziskovalca sociologinja Marjeta Tratnik Volasko in zgodovinar Matevž Košir.

Knjiga je smotno razdeljena na tri velika poglavja, ki nas popeljejo od opredeljevanja čarovništva kot družbenega pojava v najširših razsežnostih do podrobne predstavitve poteka čarovniških procesov na Slovenskem, hkrati pa nas seznanjajo s tegobami in različnimi načini pristopa k spoznavanju tega pojava. Drugače povedano, avtorja nas popeljeta od barvitega ontološkega do razčlenjenega epistemološkega obzorja in tako se moremo dokaj celostno razgledati po tem mnogorazsežnem pojavu. Razgledovanje je privlačno, vendar tudi shrljivo, zlasti ko se seznanjamo z natančnejšimi (na dokumente oprtimi) prikazi praktičnih podrobnosti na različnih ravneh – od (teoretskega) opredeljevanja pojava do sredstev in postopkov za njegovo iztrebljanje. K ustvarjanju oprijemljivih podob brez dvoma prispevajo tudi ilustracije, ki so jih ustvarjali sodobniki v času množičnega preganjanja čarovnic.

Marjeta Tratnik je avtorica prvih dveh poglavij (11–151), v katerih se osredotoča na evropsko čarovništvo kot družbeni in zgodovinski konstrukt ter predmet različni analitskih pristopov in teoretskih razlag. Glede na nejasnosti in neenotnost pri definiranju magije in čarovništva avtorica najprej opre-

deli specifično razliko med enim in drugim pojavom, ki jo vidi zlasti v njuni neenaki družbeni funkciji: čarovniško delovanje naj bi bilo negativno in rušilno za neko skupnost, medtem ko naj bi magija odpravljala negativne posledice čaranja (čarovniškega delovanja). Kot rdeča nit je v obravnavo na vseh ravneh vpleteno tudi spoznanje, da sta ti dve dejavnosti že od antičnih grških časov vključeni v spolno delitev dela in glede na prevladujočo androcentrično in mizogino kulturo tudi različno vrednoteni. Tako ni naključna zgodovinsko prevladujoča značilnost, da veljajo za magi(je) pretežno pozitivne (moralne in druge) nagrade, medtem ko doletijo čarovnice in čarovniška delovanja predvsem (vsestranske) kazni.

V prvem poglavju avtorica obravnava evropsko čarovništvo kot pojav, ki ima svoje korenine v mitskih razlagah in praktično običajnostnih delovanjih predkrščanske Evrope, se nadaljuje in na svoj način utrjuje v srednjem veku in se končno kot množični pojav, ki je neločljivo prežet s seksizmom, uveljavi zlasti v zgodnjem novem veku. Osrednjo pozornost namenja sabatskemu ali diaboličnemu čarovništvu: postopno predstavlja splet družbenih določilnic (duhovna kriza ob koncu srednjega veka, herezije in vsestranske reakcije cerkve in posvetnih vladarjev), ki so prispevale k utrjevanju »pravih« predstav o (tem) nevarnem družbenem pojavu in opravičevale (ter dejansko omogočale) preganjanje in iztrebljanje nosilk (prevladovala so ženske!) čarovništva. Pri obravnavi se upravičeno giblje od razkrivanja (konstrukcije) družbenih vzorcev spolnega obnašanja do podrobnih opisov sabata.

Pri tem prepričljivo opozori tudi na različnost posameznih okolij v Evropi glede na prevladujoči odnos do čarovništva. Tako so nekatera okolja (npr. Francija in zlasti Nemčija) izrazito prednjačila v represivnih ukrepih (zastaševanja in ustvarjanja pokorščine pri – ne le potencialno – nevarnih zlasti nižjih plasteh), medtem ko so ponekod drugod bili v ospredju drugi nosilci nevarnosti za družbeno povezanost (npr. Židi v Španiji). Preganjanje diaboličnega čarovništva se je razmahnilo zlasti po 15. stoletju. Avtorica končuje prvo poglavje s kronološkim pregledom (po R.H. Robbinsu) najpomembnejših demonoloških del (84–88) od leta 1435 do 1700.

V drugem poglavju nas Marjeta Tratnik

Volasko temeljito seznanj z razvojem raziskovanja čarovništva, ki se je začelo sredi 19. stoletja. Oris ključnih značilnosti posameznega pristopa poteka od romantikov na eni in racionalistov na drugi strani, funkcionalizma in strukturalizma do integralnih (interdisciplinarnih) pristopov, ki se uveljavljajo v novejšem času. Zlasti zadnji pristopi, ki postopno odstirajo tančice s samega spleta gospodarskih, političnih, religijskih, demografskih in drugih dejavnikov, so spoznavno plodni in pomagajo k bolj poglobljenemu razumevanju čarovništva. Kot poudarja avtorica, je pomembno, da gledamo na ta pojav tako z vidika žrtev kot z vidika rabljev.

Ob tem, ko avtorica problematizira nekatera pojasnjevanja čarovništva (npr. psihoanalitiške teze), nas seznanja z izredno pomembnimi spoznanji, ki kažejo na povezanost tega pojava s krizo prebivalstva, s krepitvijo absolutistične oblasti (in potrebe nosilcev moči po popolnem nadzoru nad spolnoreproduktivnimi dejavnostmi ljudi) in z osvajalnimi vojnami. Tudi za razumevanje sodobnejših oblik (in večnostnih lastnosti) »čarovništva« je pomembna ugotovitev M. Tratnik, da se je lik novoveške čarovnice rodil »v miselnem svetu takratnih družbenih elit« in da je šele kasneje ta podoba »proniknila v zavest preprostega kmečkega prebivalstva« (str. 127).

Maca Jogan

Čarovnice (II. del)

Imenitno študijo Tratnik-Volaskove, ki poda celovito podobo in analizo pojava preganjanja čarovnic, lepo dopolnjuje drugi del knjige z naslovom Čarovniški procesi na Slovenskem, ki ga je napisal Matevž Košir. Najprej je treba poudariti, da so slovensko ozemlje v obdobju od 15. do 18. stoletja zadevale sočasno ali pa v časovnem presledku nekaj desetletij v glavnem enake nadloge kot Sveto rimsko cesarstvo oziroma preostalo Evropo. Poleg turških vpadov, ki so kot posebna oblika vojne prizadeli v 15. in 16. stoletju predvsem Štajersko in Kranjsko ter